

Štěpánek, Václav

Kosovo a Metochie na počátku 20. století : obyvatelstvo a jeho migrace

In: Štěpánek, Václav. *Jugoslávie - Srbsko - Kosovo : kosovská otázka ve 20. století*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 36-42

ISBN 9788021054769

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124168>

Access Date: 07. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kosovo a Metochie na počátku 20. století: Obyvatelstvo a jeho migrace

V roce 1912, jako výsledek vítězné války koalice mladých balkánských států Bulharska, Černé Hory, Řecka a Srbska, jež se v průběhu 19. století postupně vyvázaly z mnohasetleté moci osmanské říše, změnilo po více než 450 letech území Kosova a Metochie svého hospodáře. Po mnoha staletích vkráčely vítězné srbské a černohorské oddíly do mytizovaného kraje, s nímž je spojena klíčová událost srbských dějin, bitva s osmanskými Turky, která se tu udála na den sv. Víta v roce 1389.³³ Bitva, která sice neznamenal okamžitý konec srbského středověkého státu, ale byla předzvěstí jeho pozvolného zániku, k němuž došlo v roce 1459. Poté, co byla přetavena do státotvorného mýtu, osudovým způsobem ovlivnila formování srbské a černohorské národní mentality (o kosovském mýtu více viz s. 264–266). Získání Kosova, považovaného v srbské mytologizované historii za kolébkou srbské státnosti, a vzhledem k velkému množství zachovaných středověkých klášterů a chrámů včetně sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve i za centrum srbské duchovnosti, bylo tehdejší srbskou a černohorskou mocenskou i intelektuální elitou pojímáno jako vyvrcholení národněosvobozeneckých a obrozeneckých snah a akt historické spravedlnosti. Oba „srbské“ státy ovšem získaly území, na němž se v uplynulých stoletích poměrně podstatně změnila etnická situace. A tento fakt již srbskému politickému faktoru na Kosovo a Metochii nikdy neumožnil návrat úplný.

Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezicizitelný domov i většinové islamizované obyvatelstvo albánské, které oblast začalo ve větší míře kolonizovat od 17. století.³⁴ Celá provincie se proto po celý zbytek 20. století stává svědkem snahy o dominanci jednoho či druhého etnika a neuralgickým bodem srbské státnosti.

33 O ní více viz ŠESTÁK, Miroslav: *Bitva na Kosově poli 1389*. Slovanský přehled 75 (1989), s. 449–466.

34 Albánci žili menšinově v oblastech dnešní Metochie i v dobách středověkého srbského státu a byli přítomni také ve vojsku knížete Lazara na Kosovském poli v roce 1389. K albánské kolonizaci Kosova z albánských horských oblastí však dochází až poté, co část ghegských albánských kmenů přijala islám. Po všech větších historických událostech a politických pohybech, které postihly osmanskou říši, se islamizované masy albánského obyvatelstva, podobně jako islamizovaní Slované z Bosny, masově zapojovali do regulárních i bašibozuckých (domobraneckých) oddílů osmanské armády. Skutečnost, že to byl právě islám, který rozdělval a zásadně měnil soužití národů v turecké říši, dokazuje i fakt, že katoličtí Albánci – Malisoři – velice často společně s Černohorci bojovali proti skadarským albánským pašům, pravoslavní Toskové pak společně s Řeky proti Turkům či katoličtí Mirdité společně se Srby z knížectví v polovině 19. století proti osmanské říši.

S pokusy o integraci „Starého Srbska“, jak bývala oblast Kosova a Metochie nazývána srbskou vlasteneckou historiografií, do státních celků vítězných království Srbska a Černé Hory, se započalo vzápětí po balkánských válkách. Integraci se, nejen tehdy, rozuměla náprava „*nepromyšleného historického činu*“ patriarchy Arsenije Crnojeviće, jehož „rozhodnutí“ o vystěhování Srbů z Kosova koncem 17. století je částí srbské národovecké historiografie dodnes zcela ahistoricky traktováno jako nezodpovědné. Rozuměla se jí také obnova přerušené kontinuity „*historického státu*“.³⁵ Vlastenecká historiografie zde naráží na jeden z důsledků tzv. Velké turecké války (1683–1699), kdy se v letech 1689–1690 Srbové (a také křesťanské albánské kmeny) žijící v oblasti Kosova, Metochie, Makedonie a přilehlých albánských hor přidali k postupující habsburské armádě vedené generálem Johannem Norbertem Piccolominim, která pronikla hluboko do nitra tureckého státu, doufajíc v úspěch zbraní monarchie. Při dobývání Skopje bylo již tehdy v řadách habsburského vojska více Srbů než samotných císařských vojáků. Vojevůdcova smrt a následný ústup celé armády však změnila situaci a srbští vzbouřenci měli, na popud patriarchy srbského pečského patriarchátu Arsenije III. Crnojeviće, ustoupit nejprve do severního Srbska a poté do exilu v habsburské monarchii – do dnešní Vojvodiny a částečně Slavonie. Usazovali se však až u Budapešti, kde si v obci Szentendre zřídili nové biskupství. O 47 let později, v letech 1737–1738, po ztroskotání nové rakouské ofenzivy, prchali z tohoto území další Srbové. Kolik těchto uprchlíků bylo celkem, lze dnes jen stěží odhadnout, zejména srbské údaje hovoří o počtu až 40 000 rodin, což by při tehdejší natalitě mohlo znamenat až několik set tisíc osob! Tento tradovaný počet zpochybnil nejnověji Noel Malcolm, podle nějž nejen že běženců nebylo takové množství, ale mnozí se po sultánově amnestii měli vrátit zpět do svých domovů.³⁶ Jisto každopádně je, že do habsburské monarchie se přesídlil se svým patriarchou nezanedbatelný počet Srbů, na druhé straně jich ale v oblasti také hodně zůstalo (a další se tam i později přistěhovali). Etnická situace Kosova se tak zřejmě začala výrazněji měnit spíše až v poslední třetině 19. století. Jisto také je, že na Kosovo a do Metochie v té době ve zvýšené míře pronikalo islamizované (popř. ještě křesťanské, ale velice brzy islamizované) albánské ghegské obyvatelstvo z albánských hor, které začalo později osidlovat oblasti i dále na sever, směrem k Niši, a také do západní Makedonie.

K přesunům obyvatelstva začalo docházet také v posledních desetiletích trvání osmanské říše. Velký vliv na to měly děje Velké východní krize z let 1875–1878 a jejich výsledky. Během druhé srbsko-turecké války na přelomu let 1877–1878 a po Berlínském míru uprchlo před postupující-

³⁵ KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd 1994, s. 73.

³⁶ MALCOM, Noel: *Kosovo. Kratka povijest*. Sarajevo 2000, s. 187–209. Malcolmovu tezi zpracovává také Pavel HRADEČNÝ v *Dějinách Albánie*, s. 147–148.

cím srbským vojskem,³⁷ nebo bylo následně vypuzeno z nově připojených srbských oblastí kolem Niše, Leskovce a Vranje, do oblasti severního Kosova podle odhadů kolem 30 000–40 000 Albánců muslimského vyznání, v albánské literatuře bývá udáváno číslo větší – kolem 60 000–80 000 uprchlíků.³⁸ Před útekem zde bylo albánské a další muslimské obyvatelstvo, které tyto kraje kolonizovalo počátkem 18. století, ve výrazné většině, v horských oblastech prakticky křesťanské obyvatelstvo nežilo vůbec.³⁹ Opačným směrem během válečných operací prchalo údajně až 200 000 slovanských běženců,⁴⁰ z nichž se ovšem po válce velká část vrátila zpět.⁴¹

Proti vystěhovávání Albánců z nově připojených jižních oblastí se tehdy vzedmula také opoziční vlna. Nejvýznamnějším kritikem tohoto postupu byl srbský generál Jovan Belimarković, velitel Šumadijského vojenského sboru, který měl prohlásit, že Albánci jsou „dobří a pracovití lidé“, jež on za žádnou cenu vystěhovávat nebude.⁴² Zřejmě i díky jeho rozhodnosti zůstala dodnes v Srbsku albánská komunita v několika vesnicích v oblasti Gornje Jablanice (v okolí města Medvedja). Noví kolonisté jižních krajů ale byli na základě mírových dohod povinni utěncům jejich majetky vyplatit.⁴³ Později tuto povinnost na sebe převzal srbský stát.

37 Albánské obyvatelstvo prchalo nepřipravené, prakticky pouze s nejnnutnějšími věcmi. V dosídleneckých černoohorských rodínách, v nichž dodnes funguje více než stoletá epická paměť, jsou i v současnosti živé vzpomínky na to, jak noví kolonisté nalézali v albánských domech kompletní vybavení. Takoveto vyprávění jsme zaznamenali od rodáka z obce Donji Gajtan v pohorí Radan (okr. Lebane, Srbsko), dr. Miloše LUKOVIĆE (*1951) z Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění (dále pouze SANU), který je zachytil naposledy ještě v roce 2002: „*Jako dítě jsem slychal od rodičů a příbuzných, jak první dosídlenci našli ve vesnici dokonce chléb v hliněném poklopu na ohništi* (chlebové placky se v horských usedlostech a na pasteveckých salaších dodnes pečou pod speciálním poklopem z pálené hlíny, nazývaným *crepulja*, na nějž se nahrnou žhavé uhličky – pozn. V. Š.), *ježž Albánci nestihli vzít s sebou, když utíkali z vesnice v únoru 1878. Tito první osídlenci se přitom ve vesnici objevili teprve na podzim roku 1879, tedy více než po roce. To vše jen dokazuje chvat, s nímž se Albánci dali na útek...* Citováno z dopisu M. Lukoviće autorovi z 6. října 2010.

38 Např. Petrit IMAMI v knize *Srbi i Albanci kroz vekove* (Beograd 2000, s. 145) tvrdí, že podle tureckého sčítání žilo pouze v leskovacké kaze (osmanská správní jednotka velikosti okresu) 24 000 Albánců, v kuršumlijské 29 000, v prokupeljské 15 000 a ve Vranji a okolí 25 000. Dohromady tedy 93 000 Albánců, z nichž po Berlínském kongresu zůstalo údajně něco kolem 6 000.

39 LUKOVIĆ, Miloš D.: *Onomastika sela Gajtana u Gornjoj Jablanici*. Beograd 1983, s. 5.

40 BOGDANOVIĆ, Dimitrije: *Knjiga o Kosovu*. Beograd 1986, s. 137.

41 Více o těchto dějích viz např. ILIĆ, Nikola P.: *Oslobodjenje južne Srbije 1878–1979*. Beograd 1977; také STOJANČEVIĆ, Vladimir (ed.): *Drugi srpsko-turski rat i oslobodjenje jugoistočne Srbije*. Beograd 2001.

42 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 145.

43 V rodínách kolonistů se dodnes uchovávají doklady o tom, že původním majitelům, jež zastupovali najatí agenti, majetek vyplatili a jsou tedy právoplatnými vlastníky zemědělských usedlostí.

Albánští muslimští běženci, tzv. muhacirové,⁴⁴ kteří v Srbsku zanechali prakticky celý majetek, byli tureckými úřady cíleně usídlováni bezprostředně podél nové hranice – v hornatinách po obvodu kosovské kotliny (odkud pak jejich ozbrojené skupiny až do roku 1880 napadaly nově osídlované jižní srbské oblasti⁴⁵), dále pak v dolině řeky Lab a v nížinách severního Kosova a výrazně tak změnili místní etnickou mapu. Ze sčítání daňových poplatníků, které v osmanské říši proběhlo v roce 1873, totiž vyplývá, že roviny samotného Kosova byly ještě v té době osídleny převážně slovanským, resp. srbským vesnickým obyvatelstvem.⁴⁶ Příchod muhacirů tuto situaci pochopitelně zcela změnil: běženci si vybíjeli svoji frustraci ze ztraceného domova na okolním srbském obyvatelstvu, které pak naopak pod nátlakem opouštělo své domovy a stěhovalo se do Albánci opuštěných jižních krajů srbského knížectví (od roku 1882 království). Na srbské vystěhovalectví z Kosova a Metochie ovšem měla vliv i špatná bezpečnostní situace v oblasti v souvislosti s událostmi kolem vzniku tzv. Prizrenské ligy a později i dalších albánských povstání proti turecké moci.

Prizrenská (albánská) liga (Kongra)

byla první albánskou politickou organizací. Vznikla v Prizrenu jako reakce na tzv. Sanstefanský mír. Toto mírové jednání, jímž byla 3. března 1878 ukončena rusko-turecká válka v letech 1877–1878, přirkló velké části Albánci obývaných území nově vytvářenému Velkému Bulharsku, ale také ruským spojencům na Balkáně – Srbsku a Černé Hoře. Hlavním cílem ligy proto bylo zamezit dělení albánského etnického prostoru. Po Berlínském kongresu,⁴⁷ který výsledky Sanstefanského míru výrazně korigoval, přerostla liga v národněmancipační albánské hnutí, požadující sjednocení albánských území – podle ideologů ligy tehdejších osmanských vilájetů skadarského, kosovského, bitolského a janinského – do jednoho vilájetu s výraznou autonomií. Liga se tedy snažila o důslednou obranu práv a území Albánců, k čemuž organizovala i vlastní ozbrojené skupiny. Ač výrazně muslimsky orientována, vytyčila v podstatě národní albánský program, nazývaný také jako ideologie Velké Albánie. Metochie se tak díky tomu vlastně stává kolébkou albánských národně obrozeneckých a osvobozeneckých snah!

44 Muhacir (ve výslovnosti balkánských Slovanů muhadžir, albánsky muhaxhir) je dodnes používaný původem arabský termín pro islámské běžence.

45 Viz BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 149.

46 Přehled obyvatelstva v jednotlivých kazách kosovského vilájetu podává Vladimír STOJANČEVIĆ ve své knize *Srbi i Arbanasi 1804–1912* (Novi Sad 1994, s. 159–160). Také BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 149.

47 Kongres evropských mocností o Východní otázce probíhal ve dnech 13. června – 13. července 1878.

Prizrenská liga, ač z počátku podporována sultánským režimem, se ale brzy pro svoji neústupnost stala říši nepohodlnou. V zimních měsících roku 1880 dokonce přerostly občasně ozbrojené střety ligistických bojůvek s osmanskou mocí v rozsáhlé ozbrojené povstání, které sultán kvalifikoval jako „*první nacionalisticky motivovanou vzpouru svých muslimských poddaných*“. Oddíly ligy obsadily téměř celé Kosovo a Metochii i díl Makedonie a jejich násilí mj. podnítilo masové srbské vystěhovalectví. Povstání sice do léta roku 1881 trestná vojenská výprava zcela rozprášila, myšlenky ligy však nezanikly. Na její aktivity navázala v roce 1897 podobně zaměřená a islámsky laděná Pečská liga. I ji, po počátečním smířlivém postoji, nakonec rozehnal sultán Abdülhamid po tuhých bojích, které zachvátily větší část kosovského vilájetu a vyvolaly další uprchlickou vlnu slovanského obyvatelstva. K ozbrojenému vystoupení Albánců z Kosova a Metochie poté došlo také během vlády mladoturků v letech 1909–1912, která hodlala zasahovat do tradičního patriarchálního i náboženského života místních Albánců více, než byli ochotni připustit.⁴⁸ Boje po celém Kosovu i severní Albánii, zejména během dubna až července 1912, se samozřejmě opět velmi dramaticky dotýkaly i místního slovanského obyvatelstva.⁴⁹

Vystěhovalecké vlny konce 19. a počátku 20. století

Vystěhovaleckou vlnu slovanského obyvatelstva ale v 80. letech 19. století podněcovala i zvýšená nedůvěra osmanských úřadů vůči křesťanskému obyvatelstvu po Velké východní krizi. Vina za tureckou porážku a velkou ztrátu území byla totiž připisována zejména balkánskému křesťanskému obyvatelstvu, kvůli němuž mělo podle obecného přesvědčení Rusko válku s osmanskou říší započít. Z pečského a prištinského sandžaku se tak podle některých údajů od uzavření Berlínského míru do roku 1900 vystěhovalo přes 60 000 osob srbské národnosti.⁵⁰ Srbský geograf a etnograf

48 Největší povstání propuklo v prosinci 1911 a trvalo až do podzimu 1912. Vůdcové povstání byli Isa Boljetinc a Bajram Curri. Zachvátilo rozsáhlá území, ozbrojení Albánci táhli z Prištiny na Skopje. Spis, který tenkrát Albánci zaslali cařihradskému kabinetu, obsahoval ubezpečení, že svobodný rozvoj Albánců je možný pouze v rámci osmanské říše, avšak za těchto podmínek: utvoření jednoho celistvého albánského vilájetu, který by obsahoval vilájety a sandžaky janinský, skadarský, kosovský, prizrenský, novopazarský, prištinský, korčský, elbasanský, bitoljský, Debar a Tetovo; vybudování organizace národní obrany země a možnost veřejného nošení zbraní; Zavedení úřednictva znalého albánštiny, podpora albánského obecného školství s latinským písmem. Osmanská vláda nakonec albánské požadavky přijala, ale jejich realizaci zabránilo vypuknutí války balkánského svazu proti osmanské říši v říjnu 1912. Více viz např. KOLEJKA, Josef: *Balkánská otázka 1908–1914. Mezinárodní socialistické hnutí o mladoturcké revoluci a o balkánských válkách*. Brno 1979.

49 Více o Prizrenské lize a národním hnutí Albánců viz *Dějiny Albánie*, s. 219–239, 243–244, 282–302.

50 STOJANČEVIĆ, Vladimir: *O stanovništvu u Prizrenskom vilajetu pred srpsko-turske ratove*. In: Stojančević, Vladimir: *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima*

Jovan Cvijić dokonce v práci z roku 1912 uvádí, že od počátku Velké východní krize do roku vydání díla opustilo území na sever od Šar planiny⁵¹ pod nátlakem více než 150 000 obyvatel srbské národnosti!⁵²

V průběhu balkánských válek a bezprostředně po balkánských válkách a také během válečných událostí let 1915–1918 naopak z oblasti opět masově nejprve prchalo a poté se i stěhovalo obyvatelstvo muslimské. Některé práce uvádějí v této souvislosti dokonce údaje o stovkách tisíc albánských vystěhovalců! Britský badatel Stuart D. Stein tvrdí, opíraje se přitom o dokumenty srbského ministerstva zahraničí,⁵³ že mezi lety 1912–1914 mělo být z Kosova a Metochie, bývalého Novopazarského sandžaku a z Makedonie vystěhováno na 281 747 Albánců, nepočítaje v to děti do šestého roku.⁵⁴ Tento údaj jdoucí až do jednotek právě pro svou „přesnost“ nevzbuzuje důvěru, srbské úřady by jen stěží v bouřlivé poválečné době počítaly každého utečence. I kdybychom jej však přijali, nelze bezesporu hovořit pouze o Albáncích, nýbrž obecně o osobách islámského vyznání, tedy i o Turcích a slovanských muslimech! Úbytek obyvatelstva ostatně potvrzují i empirická čísla ze sčítání obyvatelstva – podle některých údajů žilo v roce 1913 na Kosovu 497 455 obyvatel, v roce 1921 to bylo o 58 445 lidí méně.⁵⁵ Tato čísla ovšem také nelze přijmout beze zbytku, neboť údaje při sčítání nebyly vypracovány pro tehdy neexistující oblast a teprve v nové době byly zpětně vypočítávány podle různých kritérií.

Důvody vystěhovávání ovšem mohly být i jiné než pouhý mocenský nátlak, zejména pak charakteru náboženského. Srbské a Černohorské království a po Velké válce i Království SHS nebyly islámské země, ba co víc, vznikly v podstatě jako negace islámu, z velké části na troskách islámské osmanské říše. Z hlediska islámské teologie byl jejich vznik prakticky přímý útok na Boží vůli. Podle islámského učení si Bůh (Alláh) přeje, aby celá země byla v jeho moci, resp. v moci jeho vyznavačů – muslimů, kteří plní jeho přikázání. Země dobytá v minulosti Osmany ve svaté válce,

u XIX věku (1804–1878). Beograd 1994, s. 107.

51 Mohutné pohoří oddělující Metochii od Makedonie. Jeho hřeben je dlouhý 85 km s nejvyšším vrcholem Titov vrh (makedonsky *vrh*) 2 747 m n. m.

52 CVIJIĆ, Jovan: *Balkanski rat i Srbija*. Srpski književni glasnik XXIX (1912), č. 9, s. 655–656. Citováno podle VOJVODIĆ, Mihailo: *Srbija i Srbi na Kosovu i Metohiji od Berlinskog kongresa*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16. – 18. marta 2006. godine. Beograd 2007, s. 90. Jak ovšem dokazuje V. Stojančević v citované práci (pozn. 12), ještě na konci 19. století žilo na Kosovu a v Metochii ne méně než 260 000 pravoslavných Srbů, nepočítaje v to samozřejmě také poměrně značný počet muslimů srbského jazyka (s. 108).

53 DEDIJER, Vladimir – ANIĆ, Života (edd.): *Dokumenti o spolnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*. Díl VII., sv. 1., Beograd 1980, s. 617–618.

54 STEIN, Stuart D.: *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova*. Vystěhovalci měli být dopraveni do Kavaly a odtud přejít hranice do Turecka.

55 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci*, s. 258–259.

k níž patřila i větší část nově vzniklého Království SHS, tedy byla *Dar al Islam* - zemí islámu. Boření tohoto řádu bylo pro fundamentálněji založené muslimské obyvatelstvo pochopitelně útokem na jejich víru, a proto raději volili složitější cestu utečence, muhacira, než možnost ztotožnit se se státem, který není islámský.⁵⁶

⁵⁶ JEVTIĆ, Miroљub: *Islam i Jugoslavija*. In: Jugoslovenska država 1918-1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 558.